

POSSEIBLE: FELSEFE DERGİSİ

Cilt 11/ Sayı 2 / Aralık 2022

ISSN: 2147-1622

"Bi Şey Yapmalı!": Kesişimsel Bir Çevre Adaletine Doğru Özgür Uçar

Dr. Martin Luther Universtaet-Halle-Witenberg
ozgurucar1@gmail.com
ORCID: 0000-0002-4668-5004

Öz

Antroposentrik çağın ortaya çıkardığı çevre ve iklim değişikliği ile ilgili sorunların önemli bir alanını işgal eden çevresel adalet konusunu bir dünya problemi ve felsefi bir tartışma alanı olarak görmeyi öneren bu çalışmada çevresel adalet sorununun tanımı, gelişimi ve kapsamından hareketle çok boyutlu bir sorun olduğu ileri sürülmüştür. Toplumsal alandaki mevcut adaletsizliklere çok önemli ve hayati bir sorun olarak eklenen çevresel adalet konusunun anlaşılması ve buna yönelik çözüm yolları geliştirilmesinde kesişimsellik kuramının yaklaşım biçimi ve kavram setlerinden yararlanılabileceği önerilmiştir. Bu amaç doğrultusunda, Crenshaw, Collins ve Yuval - Davis gibi kesişimsellik kuramı düşünürlerinin yaklaşım biçimleri incelenmiştir. Çevresel adalet sorunlarının özellikle en kırılgan ve korunmasız kişi ve grupları etkilediği varsayımından hareket eden bu tartışma ile çevresel adalet konusu bağlamında görünür olan tahakküm ilişkilerinin açığa çıkarılması ve bunlarla mücadele edilmesi için eleştirel feminist kuramın çağdaş politik felsefeye önemli bir katkısı olan kesişimsellik yaklaşımının önemli bir alan sunduğu öne sürülmüştür.

Anahtar sözcükler: Kesişimsellik, çevresel adalet, iklim krizi, tahakküm

Posseible: Felsefe Dergisi, 2022, 11(2), 210-236.

<https://doi.org/10.5281/zenodo.7493726>

Kategori: Araştırma Makalesi / Gönderildiği Tarih: 07.10.2022

Kabul Edildiği Tarih: 16.11.2022 / Yayınlandığı Tarih: 31.12.2022

POSSEIBLE: JOURNAL OF PHILOSOPHY

Volume 11 / Issue 2 / December 2022

ISSN: 2147-1622

"Something Must Be Done!": Toward an Intersectional Environmental Justice

Özgür Uçar

Dr. Martin Luther Universtaet-Halle-Witenberg
ozgurucar1@gmail.com
ORCID: 0000-0002-4668-5004

Abstract

The issue of environmental justice occupies an important area of objections to the environment and climate change as a problem emerging from the anthropocentric age that requires an urgent solution. This study, which proposes to see the issue of environmental justice as a world problem and to include it in the field of philosophical debate, argues that environmental justice problem can be analyzed as a multidimensional and intersectional problem based on its definition, development and scope. It is suggested that the approach and concept sets of intersectionality theory can be useful towards understanding the issue of environmental justice and developing solutions for it. For this purpose, the approaches of intersectionality theory thinkers such as Crenshaw, Collins and Yuval-Davis are examined and their suggestions that can contribute to understanding the issue of environmental justice are discussed. It is argued that the intersectionality approach, which is an important contribution of critical feminist theory to contemporary political philosophy, offers an important space for revealing and combating the relations of domination that are explicitly visible in the context of environmental justice issues, starting from the assumption that environmental justice issues particularly affect the most vulnerable and unprotected individuals and groups.

Keywords: Intersectionality, environmental justice, climate crisis, domination

Posseible: Journal of Philosophy, 2022, 11(2), 210-236.

<https://doi.org/10.5281/zenodo.7493726>

Category: Research Article / Date Submitted: 07.10.2022
Date Accepted: 16.11.2022 / Date Published: 31.12.2022

“Bi Şey Yapmalı!”: Kesişimsel Bir Çevre Adaletine Doğru

Özgür Uçar

İklim krizi başta olmak üzere, karşı karşıya kaldığımız sorunların gün geçtikçe daha da içinden çıkılmaz hale geldiği ve de artık çocuklar ve gençler dışında kimselerin umursamadığını düşündüğümüz acı bir sona yaklaştığımız anlarda kendimizi şunu söylerken yakalayabiliriz: Bir şey yapmalı! Son elli yıl içinde, sadece fen bilimlerinin değil politikadan psikolojiye, sosyolojiden felsefeye, sosyal bilimlerin de bu çağrıya kulak verdiğine tanık olduğumuzu ifade etmemiz mümkündür. Ekolojik tahribatın geri döndürülemez boyutlara ulaşacağı bir zamana artık çok yakın olduğumuz günümüzde iklim ‘krizi’¹ başta olmak üzere çevre sorunlarına yönelik daha kapsayıcı, hızlı ve etkili politikalar geliştirmenin, yani bir şeyler yapmanın gerekliliği ortadadır. Bu politikalara duyulan ihtiyacın aciliyeti çeşitli birçok rapor ve araştırma tarafından da ortaya konulmaktadır (Hermanson vd. 2022; Pörtner vd. 2022). Örneğin, küresel ısınmanın önümüzdeki 5 yıllık süreçte kritik eşik olarak düşünülen 1,5 °C’yi geçme olasılığının yüzde 50’ye ulaştığı rapor edilmektedir (Hermanson vd. 2022). Son 30 yıl içinde, insanın bilinen tarihinde daha önce hiç görülmemiş seviyelere yükselen atmosferde biriken sera gazlarının yol açmakta olduğu ani değişimlerin etkisi küresel düzeyde ve giderek şiddetlenen bir biçimde hissedilmektedir. İklimde yaşanan bu ani ve yoğun değişimin nedenlerinin de incelendiği IPCC’nin geçtiğimiz yıl yayınlanan raporunda Endüstri

¹ Küresel bir sorun olarak iklim değişikliğinin geldiği ve gelmekte olduğu durumu nitелеmek üzere kullanılan ‘kriz’ kavramı, sonsuz bir bugünden duyulan kaygıyı ve çaresiz kalacağımız bir felaketin korkunçluğunu vurgulamaya yetmeyen ancak yine de durumun aciliyetini olabildiğince açıklayan bir işlev gördüğü için tercih edilmiştir.

Devrimi'nden bu yana görülen artışın 1.1 °C'lik bölümünün neredeyse tamamının insan eliyle gerçekleştiği ortaya konulmaktadır (Allan vd. 2021). İnsan eliyle gerçekleşen ve en önden izlediğimiz bu 'felaket', birçok sorunu da beraberinde getirmekte, belirginleştirmektedir. İklim kriziyle birlikte yerel ve küresel düzeyde gerçekleştirilen çeşitli çevre katliamlarının yol açtığı bu sorunların başında *çevresel adalet* sorunu gelmektedir.

Bir dünya problemi olarak çevresel adalet sorununu felsefenin bazı kavram setlerini ve düşünce izleğini kullanarak okumayı amaçlayan bu çalışmanın temel hedefi, söz konusu problemin çok boyutlu ve kesişimsel yapısını ortaya koymak, kesişimsellik yaklaşımının çevre sorunlarının incelenmesinde sağlayabileceği olanakları tartışmaktır. Buna göre, öncelikle çevresel adalet sorunlarının çok boyutlu bir karaktere sahip olduğu, bu sorunların tespit edilmesi ve çözülmeye çalışılmasında söz konusu kesişimsel karakteri göz ardı eden, tek boyutlu bir perspektiften hareket edilemeyeceği ileri sürülmüştür. Çevresel adalet ile ilgili meselelerin toplumsal cinsiyet, ırk, etnisite, milliyet, yaşam dönümündeki yer, zamansallık vs. gibi birçok boyutu hesaba katmayı gerekli kılan bir yapıya sahip olduğu varsayımından hareket eden bu inceleme kesişimsellik teorisini çevre meselelerini anlama, açıklama ve çözüm geliştirme için kuramsal bir araç olarak önermektedir. Dezavantajlı konumda bulunan, yoksul ya da *madun* konumundaki grupların, halkların, bireylerin karşı karşıya kaldığı çevresel adaletsizliklerin, temel olarak çeşitli biçimlerde ortaya çıkan tahakküm ilişkilerinin göz ardı edilmesi ya da bu tahakkümü mümkün kılan güç ilişkilerinin doğru analiz edilememesi ile ilişkili olduğunun öne sürüldüğü bu çalışmada, kesişimsellik yaklaşımının söz konusu tahakkümü ortaya çıkarabilmek ve çevresel adalet mücadelesine katkı sunmak için önemli bir çerçeve sunabileceği önerilmiştir. Bu amaçlar doğrultusunda öncelikle çevresel adalet nosyonunun yapısı incelenmiştir.

Dünya Problemi Olarak Çevresel Adalet

İnsanın doğayla kurduğu asimetrik ilişkinin ve özellikle Sanayi Devrimi'ni takip eden süreçle birlikte dünya üzerinde ilan ettiği antroposentrik tahakkümün sonucu olarak artan çevre ve iklim sorunları yerel-küresel düzeyde birçok sorunu beraberinde getirmekte ve gündemi belirlemektedir. Günümüzde, "dünyanın sonu" fikrinin artık bir takvime bakarak konuşulmaya başladığı düşünüldüğünde, Esgün'ün (2022) belirttiği üzere antroposentrik felaketlere karşı politik bir kavrayışı ortaya koymak politika felsefesinin önemli bir hedefi olarak belirlemektedir. Bu noktada, insanın olanaklarını gerçekleştirebilmesini ortadan kaldıran ve ortaya çıkardığı sonuçlar nedeniyle insanın varlık imkanını tehlikeye sokan bir durum olarak çevresel adalet meselesini felsefenin bir konusu yapmak gerekmektedir. Sadece insanın kendi türünün devamı söz konusu edildiğinde dahi çevresel adalet sorununun etkilediği çeşitli boyutlar (örneğin, zamansallık, başka bir ifadeyle gelecek nesillere duyulan sorumluluk) meseleyi felsefenin ana sorunlarından biri yapmak için yeterli görünmektedir. Bununla birlikte, çevresel adalet sorunu insanın tür olarak devamı bir yana, daha da önemlisi doğanın,

insan olmayan² türlerin (bkz. Anderson 2005; Garner 2013; Nussbaum 2007) ve elbette yer kürenin kendisi için etkili olan sonuçları ortaya çıkarması bakımından önemli bir gündem maddesidir. İnsanın sorumluluk alanının sadece kendisine–kendi türüne değil, diğer canlı ve cansız varlıklara ve bu varlıkların yaşadığı yaşam alanı olarak yer küreye genişletilmesi gerektiğini savunan ya da diğer canlı–cansız varlıkların haklarını odağına alan oldukça geniş bir yazından söz edilebilir (örn. bkz. Adams ve Gruen 2021; De Paula Vieira ve Anthony 2021; Jonas 1985; Singer 2009; Taylor 2011). Ancak, kavramın kapsamını ve kesişen çok çeşitli boyutlarını açıklayabilmek için öncelikle çevresel adalet kavramının gelişimine yakından bakmak önemlidir.

Felsefenin, daha özel olarak ise politika felsefesinin merkezi bir kavramı olan adalet nosyonunun çevre sorunları ve iklim değişikliği ile ilişkilendirilmesinin, toplumsal alanda süregelen adaletsizliklere yeni ve etkili bir boyut olarak çevre ve iklim sorunlarının eklenmesinin tarihi genellikle 1982 yılında ABD’de bulunan Kuzey Karolina eyaletinde yer alan Warren bölgesinde yaşayanların yaşam alanlarına kimyasal atık bulaşmış toprağın dökülmesi ve buna karşı düzenlenen protesto eylemlerine dek geri götürülmektedir³ (Newton 2009; Schlosberg ve Collins 2014). Bu protesto eyleminin bir adalet talebi olarak tanımlanıyor oluşunun nedeni ise söz konusu olayda toprakları kirletilenlerin, başka bir ifadeyle adaletsizliğe uğrayanların çoğunluğunu Afro–Amerikalı yoksul kitlelerin oluşturması olarak ifade edilebilir. Bu olay, ABD’de savaş karşıtı iş birlikleri ve eylemlerin yoğun olarak yaşandığı 1960’lı yıllardan sonra ilk defa ve oldukça kitlesel bir biçimde sivil toplum hareketlerini, çevrecileri ve çeşitli konulardaki hak savunucularını bir araya getirmesi bakımından önemli görülmektedir (Schlosberg ve Collins 2014). 1960’lı yıllarda gerçekleşen kitlesel eylemler çevresel adalet konusuna birçok bakımdan önemli bir kaynak olarak görülebilir. Toplumsal alandaki eşitsizliklerin ırkçılık ya da savaş karşıtlığı temaları merkezinde gündeme geldiği bu dönemde, sivil toplumun organize olduğunu, büyük kalabalıklar halinde mevcut politikaları etkileme çabasında olduğunu tespit etmek mümkündür. Savaş karşıtlığından hareketle gelişen nükleer karşıtı protestoların ve siyahların yaşam alanlarında karşılaştıkları adaletsizliklere verdikleri tepkilerin öne çıktığı 1960’lı yıllar, söz konusu temaları merkezine alan birçok farklı organizasyonun kurulduğu ve değişim arzusuna yönelik kuramsal arayışların başladığı yıllardır.

Bir hareket ve söylem olarak çevresel adalet konusunun kamuoyu ve alanyazında yoğun bir ilgi görmesine ilişkin önemli bir diğer dönüm noktası 2005 yılında Meksika Körfezi’ne kıyısı olan bölgeleri, başta New Orleans kenti olmak üzere ABD’de yer alan Florida ve Louisiana eyaletlerini vuran Katrina Kasırgası’nın etkileriyle ortaya çıkmıştır. Yoksul

² İngilizce ‘non-human’ ifadesinin karşılığı olarak farklılıkları daha da vurgulamamak için ‘insan dışı’ yerine ‘insan olmayan’ ifadesi kullanılmıştır.

³ Schlosberg ve Collins (2014), çevresel adalet ve iklim adaleti kavramlarındaki dönüşümü tartıştıkları çalışmalarında, çevresel adalet nosyonunun tarihinin 1982’den öncesine de dayandırılabilceğini, hatta çevre ile ilgili olaylardan doğan adaletsizliğe yönelik verilen tepkilerin tarihinin 1960’lı yılların öncesinde de bulunabileceğini belirtmekle birlikte kavramın kitleselleşmesinin ve güçlü bir söylem olarak dolaşıma dahil olmaya başlamasının 1982’de Warren’da gerçekleşen olaylar ve onu takip eden süreçte birlikte başladığının alanyazında sıklıkla kabul edildiğini not düşmektedirler.

Afro–Amerikalıların yoğun bir şekilde yaşadığı New Orleans’da yaşananlar, yüzlerce insanın ölümü ve kaybolması gündemin çevre ve iklim sorunlarına odaklanmasına neden olmuş, daha temelde ise yoksul ve savunmasız olanların çevre ve iklim olaylarından neden daha fazla zarar gördüğü sorusuna dikkatleri çekmiştir. Dobson’un (2007) vurguladığı üzere, Katrina Kasırgası’yla birlikte dikkatlerin sosyal ve çevresel adaletsizliklere çevrilmiş olmasının sebebi felaketin boyutları değildir; burada yaşanan sorun yoksul insanların felaketin sonuçlarıyla başa çıkabilecek olanaklara sahip olmamalarıdır. Yaşanan felaket sırasında özel araca, ehliyete, bilgi edinme araçlarına (telefon, internet) sahip olanlar, taksi ya da toplu taşımaya ulaşabilenler şehirden uzaklaşabilmişler ancak bu olanaklara sahip olmayanlar felaketle karşı karşıya kalmışlardır (Dobson 2007; Seager 2006). Tüm dünyanın canlı yayında izleyebildiği bu felaketin büyüklüğü ve felaketten etkilenenlerin çoğunluğunun yoksul ve renkli insanlar oluşu hem iklim krizinin acil çözüm bekleyen bir sorun olarak öne çıkmasını hem de çevre meselelerinde yaşanan yoğun toplumsal adaletsizlikleri apaçık ortaya koymayı mümkün kılmıştır. Bu dönüm noktası, kuramsal olarak ise çevresel adalet söyleminden *iklim adaleti* söylemine doğru bir geçişi de hızlandırmıştır. Schlosberg ve Collins’in (2014) bu kavramsal geçişi tartıştıkları makalelerinde vurguladıkları üzere, iklim değişikliğine yönelik ilgi veya iklim adaleti söyleminin ortaya çıkışı elbette Katrina Kasırgası ile birlikte başlamamıştır. 1990’lı yılların sonunda fosil yakıt endüstrisine ve Birleşmiş Milletler zirvelerinin başarısız sonuçlarına yönelik gelişen tepkiler başta olmak üzere, yol açtığı çeşitli doğa olayları ve felaketlerle birlikte krizin küresel düzeyde görünür olması ile sosyal ve çevresel adalet hareketlerinde iklim adaletsizliklerine yönelim artmıştır (Jafry, Mikulewicz, ve Helwig 2018; Schlosberg ve Collins 2014). Alanyazın incelendiğinde, çalışmacıların sıklıkla *çevresel adalet* ve *iklim adaleti* terimlerini birbirlerini kapsayacak şekilde ya da birini tercih ederek kullandıklarını görebilmekteyiz. Bu çalışmada da böyle bir tercih yaparak iklim adaleti yerine çevresel adalet terimini kullanmak uygun görülmüştür. İklim adaleti söylemine yönelik artan ilgiye karşın bu tercihin yapılmasının bazı gerekçelerinden söz edebiliriz. Buna göre, ilk olarak çevresel adalet nosyonunun söz konusu problemin tartışılmaya başlamasında çok daha eski bir tarihe sahip olması önemli bir nedendir. İkinci olarak, *iklim adaleti* teriminde vurgu yoğun olarak iklimde yaşanan değişiklikler ve değişikliklerin yarattığı adaletsizlik durumlarındadır. Elbette iklim krizi çevreyi de etkilemektedir ancak bu vurgu öncelikle doğal ya da yapılı çevreyi etkileyen olaylar söz konusu olduğunda odağın uzaklaşmasına neden olabilir. Örneğin bir maden faaliyetinin o bölgede yaşayan canlıların yaşam alanlarına etkileri konusunda iklim adaleti söylemi yerine çevresel adalet fikrinin kavram setiyle yaklaşmak konuyu daha anlaşılır kılabılır. Bununla birlikte, iklim krizinin yol açtığı sorunları kapsamayan, iklimdeki değişikliğin ortaya çıkardığı adaletsizlikleri içermeyen bir *çevresel adalet* düşüncesi de oldukça yetersiz ve sınırlı olacaktır. Böylece bu çalışmada *çevresel adalet* teriminin iklim adaletsizliklerini de kapsayacak şekilde hem doğal hem de yapılı çevrelerde karşılaşılan (ve elbette iklim kriziyle de bir biçimde ilişkili olan) sorunları ve bu alanlarda ortaya çıkan adaletsizlikleri de vurgulayacak biçimde kullanıldığı ifade edilmelidir. Bu yaklaşım çevresel adalet söyleminin genel biçimlenişiyle de uyumludur. Şöyle ki, bu söylem ilk kullanıma girdiği

dönemden bugüne, sürekli olarak hem konu hem de coğrafi bakımdan yeni hak taleplerini de kapsayarak alanını genişletmiştir (Schlosberg ve Collins 2014); ilk zamanlarda daha çok bir ırk/etnisite ya da sınıf sorunu olarak nitelenen içerik zamanla kent planlamasından afet yönetimine, okullardaki suyun kalitesinden yerli halkların sorunlarına dek uzanan bir çeşitliliğe ulaşmıştır. Coğrafi olarak öncelikle ABD'de yaşanan çeşitli adaletsizliklerden hareket eden söylem, zaman içinde tüm dünyadan, yerel ve uluslararası bağlamda birçok adaletsizlik sorununu çerçevesine dahil etmiştir. Buna göre, çevresel adalet konusunun giderek büyüyen ve yeni problem alanlarını sınırları içine dahil ederek çeşitlenen bir yapıya sahip olduğu ifade edilebilir. Dolayısıyla, kapsamı ve yol açtığı riskler bakımından bir çevre sorunu olan iklim krizini ve yol açtığı adaletsizlikleri çevresel adalet söyleminin problem alanına dahil ederek tartışmak mümkündür.

Çevresel adalet fikri, ortaya çıkışı itibarıyla ABD'de yoksul insanların sağlıklı ve iyi olmayan çevrelerde yaşadıkları tespitine dayanmaktadır (Agyeman ve Evans 2003; Dobson 1998; 2007; Schlosberg 2004; Schlosberg ve Collins 2014). İlk evresinde ABD'de yaşayan dezavantajlı konumdaki grupların, özellikle de ırksal-etnik azınlıkların maruz kaldığı toplumsal adaletsizliklerin çevreyle ilgili boyutlarının odağa alındığı çevresel adalet konusu 1980'li yıllardan bugüne dek gelişmiş, öncelikle bir toplumsal muhalefet hareketi ve bunu takip eden eleştirel ve düzenleyici bir söyleme dönüşmüştür. Farklılıkları nedeniyle ayrımcılığa uğrayan aidiyet gruplarının karşı karşıya kaldığı adaletsizlikler çevresel adalet alanyazınında oldukça büyük öneme sahiptir. Özellikle de siyahların-renkililerin maruz kaldığı adaletsizlikler sonucunda alanyazında çevresel ırkçılık gibi kavramlar ortaya atılmıştır. Bu terimi ilk kullanan kişi olarak sıklıkla ismi anılan Benjamin Chavis'e göre:

Çevresel ırkçılık, çevre politikalarının oluşturulmasında ve yönetmelik ve yasaların uygulanmasında ırk ayrımcılığı yapılması, zehirli atık tesisleri için beyaz olmayan toplulukların kasıtlı olarak hedef alınması, renkli insan toplulukları için yaşamı tehdit eden zehirlerin ve kirleticilerin varlığının resmi olarak onaylanması ve renkli insanların çevre hareketinin liderliğinden dışlanması tarihidir.⁴ (Chavis, 1994, s. xii).

ABD toplumunda çevresel ırkçılığın sadece siyahlara yönelik ve bir anda ortaya çıkmış bir problem olmadığını, kıtanın beyazlar tarafından "keşfedildiği" ve yerli Amerikalıların sistematik bir biçimde yok edildiği tarihlere dek geri götürülebileceğini ifade eden Bullard'a göre ABD toplumunda "ırk ve sınıf birbiriyle iç içe geçmiş durumdadır. Ancak ırk, insanların nerede yaşadığını, hangi toplulukların terk edildiğini ve hangilerinin korunduğunu belirleyen güçlü bir söylem olmaya devam etmektedir. Irkçı önyargı ve ayrımcı pratikler, renkililerin ve beyazların topluluklarında eşitsiz çevresel özellikler yaratmakta ve sürdürmektedir" (Bullard, 1993b, s. 11). Çevresel adalet hareketinin başta

⁴ Orijinal çalışmalardan doğrudan yapılan alıntıların çevirileri, aksi belirtilmedikçe yazara aittir.

gelen problem alanlarından biri olan çevresel ırkçılık sorunu renkli toplulukların çevre sağlığı bakımından tehlikeli alanlarda yerleşmesine yönelik uygulanan kurumsal ırkçılık politikalarına verilen ad olarak tanımlanabilir (Bullard, 1993a, 1993b). ABD kaynaklı olmasına karşın günümüzde küresel bir sorun olarak incelenen çevresel ırkçılık teriminin sınırları, özellikle küresel Güney'in maruz kaldığı adaletsizlik uygulamalarının ardındaki kurumsal ırkçılık politikalarını teşhir etmek ve bunlarla mücadele etmek amacıyla genişlemiştir. Örneğin, küresel Kuzey'de yer alan ülkelerde üretilen atıkların ve sağlık bakımından zarar verici olacak maddelerin çevre politikalarının ya da yasaların göz ardı edilebildiği ve çoğunlukla da küresel Güney'de yer alan coğrafyalara gönderilmesi küresel düzeydeki çevresel ırkçılık politikalarının bir yansımasıdır. Örneğin, küresel düzeyde giderek artan oranda bir problem haline gelen ve zararlı kimyasalları bünyesinde barındıran elektronik atıkların (Widmer vd. 2005) yılda üretilen 20-50 milyon tonunun %80'e yakın bölümünün "geri dönüşüm" ve imha edilmek üzere Asya ve Afrika'daki ülkelere gönderildiği tahmin edilmektedir (Perkins vd., 2014, s. 287). Söz edilen bölgelere yollanan atıkların 'geri dönüşümü' ya da bertaraf edilmesinin ne anlama geldiğini tahmin etmek çok güç değildir; bu atıklar yoksul bölgelerde yaşayan dezavantajlı konumdaki insanların yaşam alanlarına ya da bu yaşam alanlarına yakın bölgelere bırakılmakta ve böylece suya, havaya, toprağa karışarak birkaç nesil etkili olacak olumsuz sonuçlara sebep olmaktadır (Robinson 2009). Robinson'un (2009) altını çizdiği üzere, Basel Sözleşmesi'ne uymayan zengin ülkeler sayısını bilemediğimiz miktarda elektronik atığı yoksul ülkelere yollamakta ve bu atıklar neredeyse hiçbir önlem alınmadan yakılmakta ya da imha edilmektedir; bu atıklar sulara, besin maddelerine karışmakta ve sonuçları hem şimdi hem de gelecekte fark edilecek bir biçimde bu bölgelerde yaşayan insanları etkilemektedir. Atıkların yoksul halkların sağlığını, diğer canlıları ve yer küreyi umursamadan 'yok edilmesi', çevresel adalet meselesinin apaçıklığını ortaya koyan konulardan biridir. Bu uygulamaların ardında, varlıklı olanların yoksullar karşısında, beyazların renkli toplumlar karşısında vs. uygulamaya koyduğu küresel düzeyde bir politika olduğunu işaret eden çevresel ırkçılık fikri toplumsal eşitsizliklerin çevre meselelerinde daha derinleşerek nesillere aktarıldığını ve uygulanan ayrımcılığın tesadüfi değil tarihsel kökenleri olan sistematik bir uygulama olduğunun altını çizmektedir.

Temper, del Bene ve J. Martinez-Alier'in (2015) çevresel adalet nosyonunun küresel düzlemdeki gelişimini inceledikleri çalışmalarında tespit ettikleri üzere, 2000'li yıllarla birlikte zengin ve yoksul ülkelerde bulunan kırılgan gruplar ile savunmasız durumda bulunan devletler çevresel adalet söylemine önem vermeye başlamışlardır. 80'li yıllardan bugüne dek tüm dünyada, sadece toplumsal muhalefet alanında⁵ değil, konunun uluslararası ve hukuki boyutlarını ilgilendiren alanlarda da çeşitli gelişmeler

⁵ Çevresel adalet, tanımında da söz edildiği üzere bir söylem olmasının ötesinde bir hareketin adıdır. Bu nedenle, çevresel adalet ile ilgili olarak 1960'lardan günümüze uzanan çok geniş bir toplumsal muhalefet ağından söz etmemiz mümkündür. Bu ağ, yerelden (Örn. *Bergama altın madeni direnişi*) uluslararası düzeye (örn. *Fridays for Future* eylemleri) yayılmış çok aktif bir etkiye sahiptir.

gerçekleşmiştir⁶. Bu gelişmelerin itici gücü iklim krizinin yol açtığı felaketler başta olmak üzere çevre tahribatının geniş etki alanına dek uzanan adaletsizlik durumları olmuştur. Buna göre çevre adaleti için, Katrina Kasırgası gibi bir felakette yaşananlardan, yerli bir halkın yaşam alanlarının kirletilmesine, temiz suya erişimden sağlıklı beslenme hakkına ve imkanına dek çoğaltılabilecek birçok durumda ortaya çıkan adaletsizliğe yerel ve uluslararası düzeyde çözümler bulmak önemli bir hedef olarak belirmektedir.

Çevresel adalet nosyonunun kesişimsel yapısını ortaya koyabilmek üzere çevresel adalet hareketinin tarihsel temellerinin yanı sıra söylemin taleplerine ve kuramsal çerçevesine bakmak yararlı olacaktır. Çevresel adalet fikri toplumsal alandaki adaletsizliklerin çevre sorunları eksenindeki yansımalarına odaklanmaktadır. Buna göre, çevresel adalet söylemine ve çevresel adaletsizliklerin değerlendirilmesine kaynaklık eden en temel gerekçelerden biri kaynaklardan sağlanan faydayı elde edenlerle bedel ve riskleri yüklenenlerin aynı kişiler olmamasıdır (örn., Kiral Uçar ve Müller 2020; Kiral Uçar vd. 2021). Bedelleri ödeyip riskleri yüklenmek zorunda kalanlar neredeyse her durumda yoksul, güçsüz, madun konumunda olanlarken, ödenen bedellerin karşılığında ulaşılan faydaları, güçlü ya da varlıklı olanların elde etmesi konunun adaletle ilgili boyutunu oluşturmaktadır (Kiral Uçar ve Müller 2020). Burada ortaya çıkan adaletsizliği çevre ile ilgili kılan ise ödenen bedelin kimi zaman yaşanan toprak, kimi zaman içilen suyun temizliği, kimi zaman ise bir türün devamı ile ilgili olmasıdır. Söz konusu adaletsizlikler, her türden eşitsizliğin giderilmesini amaçlayan *toplumsal adalet* söylemiyle çevresel adalet meselesini ortaklaştırmaktadır. Buna göre, *toplumsal adalet* elde edilen faydaların tarafsız ve adil bir şekilde paylaşılmasını hedeflerken (bkz. Barry 2005), çevresel adalet fikri bu genel yaklaşımla bağlantılı ancak çevresel alanlardan elde edilen faydayı, diğer canlı-cansız varlıkların haklarını, doğanın insana bağımlı olan değil kendiliğinden doğan korunum haklarını özel olarak odağına almaktadır. Hava kirliliğine, atmosferdeki sera gazı miktarına, suların kirlenmesine ve elbette iklimin değişmesine en çok kimin katkısı vardır? Bu negatif çıktılardan en çok kimler etkilenir? Bu ve benzeri sorulara verilen yanıtlar çevresel adalet meselesinin kapsamını oluşturmaktadır. Çevresel adalet sorunu, bir parka/yeşil alana kolaylıkla erişebilmek ya da bisiklet yoluna sahip olmak ile ilgi olabilirken içme suyuna erişim ya da toplu taşımayı kullanabilmekle de ilgili olabilir.

⁶ Söz konusu gelişmeler içinde en geniş çaplı olanlarının merkezi Birleşmiş Milletler'dir. Sadece Birleşmiş Milletler çatısı altında dahi çevre ve iklim konularında gerçekleşmiş çok sayıda görüşme, sözleşme ve anlaşmadan söz edilebilir. Birleşmiş Milletler İklim Değişikliği Çerçeve Sözleşmesi'den (BMİDÇS) Paris İklim Anlaşması ve Kyoto Protokolü'ne, BM kapsayıcılığında çok sayıda anlaşma/protokol gerçekleşmiştir ve düzenlenen çeşitli zirvelerde ilgili konuda uluslararası düzeyde bir çözüm arayışı sürmektedir. Bununla birlikte, bu "çözüm" arayışları çevre aktivistleri tarafından konunun ciddiyetini ve aciliyetini anlamamakla, samimi olmamakla ya da güçlü ülkelerin kayırılması gibi nedenlerle protesto edilmektedir (bkz. örn. Greta Thunberg tells world leaders 2019; Harvey 2019).

BMİDÇS'nin tam metni ve taraf ülke olarak Türkiye'nin konumu için bkz.: <https://iklim.gov.tr/bm-iklim-degisikligi-cerceve-sozlesmesi-i-33>. Paris Anlaşması'nın tam metni için bkz.: https://ekolojikolektifi.org/wp-content/uploads/2017/11/Paris_Anlasmasi-ISBN-978-605-83799-1-6.pdf. Kyoto Protokolü'nün tam metni için bkz.: <https://iklim.gov.tr/kyoto-protokolu-i-35>

Çevresel adalet fikri, daha önce de ifade edildiği üzere, zaman içinde içeriği ve kapsamı genişleyen bir yapıya sahiptir. Ramirez-Andreotta'nın (2019) tespit ettiği üzere *çevresel adalet* söylemi, ekolojik olarak birliği ve türler olarak birbirimize bağlılığımızı; çevreyle ilgili kamu politikalarının ayrımcılıktan arındırılmasını ve tüm halklar için adil olarak düzenlenmesini; toprağın kullanımında yer küreye ve diğer canlı türlerine saygılı bir biçimde, etik ilkelere bağlı ve sorumlu davranılmasını; yaşam için gereken temel haklara (temiz su ve hava, toprak, yeterli ve sağlıklı gıda gibi) ulaşımın adil olarak sağlanması ve bu hakları ortadan kaldıran tehlikelerin (zehirleri kimyasal atıklar, nükleer tesisler gibi) ortadan kaldırılmasını; kararlara ilgili tüm tarafların görüşlerinin dahil edilmesini; yapılan planlama ve uygulamalara herkesin/her varlığın eşit katılımcı olarak dahil edilmesini, çevreyle ilgili yaşanan adaletsizliklerde mağdur olanların zararlarının bütünüyle tazmin edilmesini ve mağdur olanların kaliteli sağlık hakkına erişebilmelerini; doğal ve yapılı çevre alanlarının temiz, sağlıklı, herkesin erişimine uygun biçimde düzenlenirken aynı zamanda diğer canlı-cansız varlıkların yaşam alanlarının korunması için ekolojik politikalar geliştirilmesini; çok uluslu şirketlerin yıkıcı faaliyetlerinin durdurulmasını; sadece şimdiki nesillerin değil, gelecek nesillerin yaşam olanaklarını da gözeten politikaların üretilmesini ve eğitim sağlanmasını talep eder. Bu ve buna benzer talepleri gündemde tutarak yerel, ulusal ve uluslararası düzeyde bir dönüşümü hedefleyen çevresel adalet söylemiyle birlikte insanların tüm farklılıklarıyla birlikte çevre politikalarının geliştirilmesi ve uygulanması süreçlerine adil bir biçimde dahil edilmesi amaçlanmaktadır. Bir sonraki alt bölümde amaçları ve talepleriyle genel çerçevesinin belirlenmeye çalışıldığı çevresel adalet nosyonunun içeriğine değinilmiş ve bu çalışmada bu nosyona karakterini verdiği öne sürülen kesişimsellik fikri incelenmiştir.

Kesişimsellik Fikrinin Gelişimi ve Genel Hatları

1980'lerin sonlarında, eleştirel feminist kuramcı Kimberlé Crenshaw tarafından kullanılan kesişimsellik kavramı, temel olarak çeşitli ayrımcılık ve ayrıcalık biçimlerinin nasıl ortaya çıktığına ilişkin bir çerçeve sunmaktadır. Bu öneri, ilk olarak dezavantajlı bir grubun, Afro-Amerikalı kadınların, karşı karşıya kaldığı baskıyı açıklamamanın bir yolu olarak önerilmiştir. Siyah kadınların karşı karşıya kaldığı ayrımcılığı ve baskıyı açıklamaya, bu yolla da ana akım feminizme yönelik eleştirel bir bakış ortaya koymaya çalışan Crenshaw'ın bu katkısı günümüzde ayrımcılık pratiklerinde gücün nasıl bir işlevi olduğunu, baskının ve eşitsizliğin kendine nasıl yol bulduğunu açıklamak üzere kullanılan disiplinlerarası bir çerçeve sunmaktadır.

Toplumsal sorunların analizinde tek taraflı ve tek boyutlu bir yaklaşım biçimine bir itiraz olarak gelişen kesişimsellik fikri, felsefeden antropolojiye, feminizm çalışmalarından etnik çalışmalara, hukuktan epistemolojiye dek birçok alana etki etmiştir. Davis'e göre (2008), farklılığın çeşitli kategorileri bireylerin yaşamlarında, toplumsal uygulamalarda ve kurumsal düzenlemelerde etkileşim içindedir ve bu etkileşimler güç ilişkileri bağlamında çeşitli sonuçlar ortaya çıkarmaktadır. Kesişimsellik fikrinin kuramsal gelişimini üç evreye ayırarak inceleyen Nash'e göre (2011), 1960'lı yıllarda ABD başta

olmak üzere birçok coğrafyada etkili olan savaş karşıtı protestolar, 68 öğrenci ve işçi hareketleri, nükleer karşıtı ve çevrecilerin bir araya gelerek ortaya çıkardığı kolektif hareketlilik kesişimsellik fikrinin de ilk evresini oluşturmuştur. Crenshaw ve onunla eş zamanlı olarak benzer çerçevede çalışmalar ortaya koyan Patricia Hill Collins'in 1988-90 yılları arasındaki girişimleri kesişimselliğin ikinci evresini oluşturmaktadır. 90'lı yılların sonu ve 2000'li yılların başından günümüze dek süren üçüncü evrede ise kesişimsellik fikrinin sınırları genişlemiş ve yeni problem alanlarına uygulanmaya başlanmıştır.

İrkçılık karşıtı ve feminist alanyazında siyah kadınların neredeyse yok sayıldığını düşünen Crenshaw (1989, 1991) tahakküm yapılarının siyah kadınları marjinalleştiren işleyişi üzerine bir eleştiri ortaya koymak ve böylece siyah kadınların durumlarının da toplumsal adalet mücadelesine dahil edilmesini mümkün kılmaya çalışmıştır. İrkçılık karşıtı ve feminist mücadelede göz ardı edilen, çoğunlukla yok sayılan siyah kadınlar siyah erkeklerin ve beyaz erkeklerin sorunları içinde neredeyse unutulmuşlardı (Crenshaw 1989). Her bir baskı noktasını ayrı ayrı ele alan ve bu temelde bir mücadeleye kalkışan yaklaşımlara karşı çıkan kesişimsellik fikrine göre siyah kadınların karşı karşıya kaldığı tahakkümü sadece ırkçılık ile ya da sadece feminizm ile anlamaya çalışmak yeterli değildir. Siyah kadınlar bundan çok daha fazlasıyla karşı karşıyadır. Yuval-Davis'in aktardığı üzere, siyah kadınlar ırkçılık, sömürgecilik, patriyarka ve daha çok çeşitli formdaki tahakküm ile baş etmek durumundadır; hatta çoğunlukla bu formlar güçlü iş birlikleri kurarak, hatta hep birlikte işleyerek baskıyı arttırmaktadır (Yuval-Davis, 2007, s. 565). Buna göre kesişimsellik kuramı, insanların karşı karşıya kaldığı ayrımcılığı ve tahakkümü cinsiyet kimliği, cinsel yönelim, din, ırk, etnisite, kültür ve daha birçok farklı aidiyet noktalarının kesişiminde büyüyen baskı ile karşı karşıya kalmalarından hareketle anlamaya ve açıklamaya çalışmaktadır. Buna göre bu baskı noktaları teşhis edilmeli ve bu teşhise göre çareler aranmalıdır. İnsanların kesişen aidiyetlerini ve deneyimlerini dikkate almak, bireyin karşılaşılabileceği önyargıların karmaşıklığının daha iyi anlaşılmasını ve bunlarla mücadele etmek için gereken araçların geliştirilmesini mümkün kılabilir.

Crenshaw ile neredeyse aynı zaman diliminde kesişimsellik fikrini tartışmaya başlayan Collins de benzer bir tespitle yola çıkmıştır. Zira, kesişimsellik, her ne kadar ilk defa Crenshaw tarafından terimleştirilmişse de, 20. yüzyıl boyunca süregiden siyah kadınların özgürlük mücadelelerinin sonucunda, aynı *Zeitgeist* içinde ortaya çıkması tesadüf değildir. Collins (1991) iki kutuplu (binary) düşünme biçiminin dayattığı *ya-ya da* şeklindeki yaklaşımı reddederek eleştirisini inşa etmeye başlar. Bu dışlayıcı yaklaşıma karşı *hem-hem de* biçimindeki bir düşünme biçimini savunan Collins'e (1991) göre, grupların sabit-değişmez-geçirgen olmayan sınırlara sahip olduğunu varsaymak hatalıdır. Buna karşı akışkanlığı (fluidity) öneren Collins, kendine yönelik eleştirel olamayan, kendiliğinin ve sorumluluğunun bilincinde olmayan bir politikayı kabul etmez. Aynı zamanda bir politikanın çözüm sunma kapasitesine sahip olması onun tarihselliği, ilişkiselliği ve karşılıklı bağımlılığı kavrayıp kavramadığı ile ilişkilidir. Son olarak, bireylerin ve grupların biricikliğini, her bir deneyimin yeni ve farklı deneyimler

olarak görülmesi gerektiğini savunan Collins (1991), gruplar arasında kurulacak iş birliklerini ve bu iş birliklerinin dinamik yapısının altını çizmektedir.

Crenshaw ve Collins'in yanı sıra, kesişimsellik fikrinin kuramsallaşmasına önemli bir katkı sağlayan diğer bir isim Nira Yuval-Davis'tir. Evrenselci ve tikelci yaklaşımların genellemeci ve homojenleştirici yapısına bir karşı çıkış ortaya koyan Yuval-Davis (1997), temel olarak özcü, tek tipleştirici bir özne kavrayışına-epistemolojiye yönelik bir eleştiri geliştirmeye çabalamıştır (Uçar 2022). Hakikate farklı konumlanmalarda (positionings) bulunan insanlar arasındaki bir diyalogla ulaşılabileceğini savunan Yuval-Davis'e göre (1999, 95), diyalog bir tür sosyal temastır ve farklı olan ile, *öteki* ile karşılaşmayı olanaklı kılar. Sosyal bilimlerin diğer alanlarında yürütülen birçok çalışmada da ortaya konulduğu üzere, farklı olanlarla girilecek ilişkiler-temaslar söz konusu dış gruba yönelik bilginin artışına ve dolayısıyla da önyargıların ortadan kalkmasına zemin hazırlamaktadır (bkz. Allport 1954; Pettigrew 1998). Yuval-Davis (1999), böyle bir diyalogun nasıl işleyebileceği ile ilgili genel bir hat sunmaya çalışır. Ona göre, diyaloga katılan aktivistler kendi konumlanmalarının değil, mesajın önemli olduğunu bilerek diyaloga katılmalıdır (Yuval-Davis 1999). Diyaloga katılanlar kendi aidiyetlerinin ve konumlanmalarının çok boyutlu bir yapıda olduğunun farkında olmalı ve kendine yönelik eleştirel bir kavrayışa sahip olmalıdır. Katılanların nasıl bir diyalog süreci geçirmesi gerektiğine ilişkin ayrıntılı bir açıklama getiren Yuval-Davis (1999), sonuç olarak konumlanmalar üzerinden değil, ortaklaşılacak değer ve amaçlardan hareket eden bir mesajın önemini vurgular. Bu noktada, ona göre diyalog yoluyla inşa edilen bu çapraz (transversal) politika⁷ "diyaloga katılanlar arasındaki farklı güç konumlarını kabul eder fakat yine de farklılıkları her katılımcıya eşit saygı ve tanıma yoluyla kapsar" (Yuval-Davis 1999, 138). Buna göre, farklı konumlanmalardan hareket eden katılımcıların birbirlerini eşit olarak kabul etmeleri ve saygı duymaları diyalog için temel önemdedir. En son olarak, bir diyalogun tarafı olanların kendi grupları içinde de çeşitliliğin olduğunu, homojen bir yapıda olmadıklarını kabul etmesi önemlidir (Yuval-Davis 1999). Tüm bu belirlemeler ile birlikte Yuval-Davis, farklı konumlanmalarda bulunan kişi ve grupların, ortak bir amaç etrafında, mesajın önemini fark etmiş olarak ve birbirlerinin konumlanmalarını eşit görüp saygı duyarak toplanabileceğini ifade etmektedir.

Kesişimsellik fikri çerçevesinde, diyaloga katılanların aidiyetlerini inceleyen Yuval-Davis'e (2006) göre aidiyetler⁸, birbirini destekleyen bileşenlerin bir aradalığıyla ve

⁷ *Kesişimsellik* yönetsel bir araç, olan biteni anlama yolu iken *çapraz (transversal) politika* girilecek iş birlikleri, atılacak adımlar için bir strateji, politik bir şema olarak düşünülebilir. Kesişimsellik, farklı konumlanmalarda bulunan kişi ya da grupların maruz kaldıkları uygulamaların farklı deneyimleneceğini vurgulamayı, bu gibi durumları anlamayı ve açıklamayı amaçlar. Çapraz politika anlayışı ise kimlik politikalarına bir alternatif olarak ortaya atılmıştır (Yuval-Davis 2013). Buna göre çapraz politika, kimlik gibi ben-öteki ayrımını mümkün kılan kategoriler yerine bu konumlanmaların üzerine inşa olduğu güç ilişkilerine odaklanmayı mümkün kılacak çözümler aramayı ve ortaklaşmaları, iş birliklerini, koalisyonları olanaklı kılacak stratejiler geliştirmeyi hedefler (Yuval-Davis 1999; 2017).

⁸ Yuval-Davis aidiyetler ile aidiyet politikaları arasında temel bir ayrım yapar (bkz. Yuval-Davis 2006). Buna göre, aidiyet politikaları dünyayı 'bizler' ve 'onlar' şeklinde ayıran sınırların yaratılması, korunması ve genişletilmesi ile ilgilidir. Aidiyet politikaları, sınırlarının içinde kalanların ve sınırların dışında kalanların

dinamik bir süreç sonucunda ortaya çıkmaktadır. Bu noktada üç farklı analitik düzeyden söz eden Yuval-Davis'in (2006) tanımladığı ilk düzey olan toplumsal konumlanmalar 'biz' algısının oluştuğu zemini işaret etmektedir; belirli bir tarihselliğe sahip olan bu konumlanmalar çeşitli güç ağlarıyla ve söylemlerle ilişki içindedir. Buna göre bir toplumsal konumlanmada olmak, örneğin kadın, orta sınıf, renkli vs. olmak güç ilişkilerinin belirli bir ekseninde bulunmak anlamına gelmektedir. Yuval-Davis bunu şöyle ifade eder:

İrk, toplumsal cinsiyet, sınıf vb. söylemlerin birbirine indirgenemeyecek kendi ontolojik temelleri olsa da herhangi bir toplumsal bölünmenin ayrı somut bir anlamı yoktur. Bir kadın olmak, eğer orta sınıf ya da işçi sınıfındansanız, hegemonik çoğunluğun ya da ırksallaştırılmış azınlığın bir üyesiyseniz, şehirde ya da taşrada yaşıyorsanız, genç ya da yaşlıysanız, heteroseksüel ya da eşcinselseniz farklı anlamlar taşır. (Yuval-Davis, 2006, s. 200).

Yuval-Davis (2006, 2011b) toplumsal konumlanmaların kesişen ve birbirleriyle çeşitli güç ilişkileri içinde inşa olan söz konusu yapısının yanı sıra farklı iki analitik düzeyi daha belirlemiştir. İkinci analitik düzey olan *özdeşleşmeler ve duygusal bağılıklar* aracılığıyla *ben* ve *öteki* olana ilişkin bilişsel ve duygusal bir hat oluşturduğumuzu öne süren Yuval-Davis'in işaret ettiği üzere (2006), bu düzeyde ne olup olmadığımıza dair kendimize ve diğerlerine ilişkin aktardığımız anlatılarımız ortaya çıkmaktadır. Görülebileceği üzere, bilişsel, davranışsal-duygusal girdi ve çıktıları olan, kompleks bir süreç olarak tarif edebileceğimiz aidiyetlerimiz bireylerin kendilerini tanımlama ve diğerleriyle ilişkiye geçme biçimlerini belirlemektedir. Yuval-Davis'in belirlediği üçüncü ve son analitik düzey ise *etik ve politik değerler sistemleridir*. Bu düzeyde ise farklı olanların-ötekilerin yargılanması ve değerlendirilmesi söz konusudur (Yuval-Davis 2006; 2011b; 2011a). Bu yargılama ve değerlendirmeler sırasında kendimize ilişkin bir değerler listesi belirleriz. Öteki olanın değerlendirmesi kendimize ilişkin bir yargı barındırmaktadır. Sürekli olarak çeşitli değerlerin seçildiği ve vurgulandığı bu sürecin söylemsel yapıda olduğunu vurgulamak önemlidir. Söz konusu değerlendirmeler ve yargılamalar belirli bir söylem çerçevesinde, bu söylem aracılığıyla inşa edilmekte ve aktarılmaktadır. Bu söylemler hem kendi iç grubumuzla özdeşleşmemizi hem de diğerleriyle olan mesafemizi belirlemektedir. Buna göre aidiyetlerimiz söz edilen bu üç farklı analitik düzey çerçevesinde inşa olmaktadır. Yuval-Davis'in bu analizi bizlere başta toplumsal cinsiyet, ırk, etnisite ve sınıf temelli olmak üzere, çeşitli tahakküm biçimlerinin belirli bir aidiyetin oluşumunda nasıl etkili olduğunu göstermektedir. Akışkan, çok boyutlu ve kesişen bir aidiyetlerin toplamı olarak bizlerin sürekli olarak farklı güç ilişkilerinin kesişiminde konumlandığımızı vurgulayan kesişimsellik yaklaşımı ilk ortaya atıldığı dönemden bugüne gelişerek kapsam alanını çeşitlendirmiştir. Artık sadece cinsiyet, sınıf ya da ırk temelinde ortaya çıkan tahakküm biçimleri değil, örneğin yaş (bkz. örn.,

birbirleriyle ilişkilerini belirleyen, bu ilişkinin yapısını ve kurallarını belirleyen politik-ideolojik projeler ve söylemlerdir (Yuval-Davis 2006; 2007).

Calasanti ve Giles 2018; Calasanti ve King 2015) ya da engellilik (bkz. örn., Evans 2022; Hernández-Saca, Gutmann Kahn, ve Cannon 2018; Shaw, Chan, ve McMahon 2012) gibi diğer kesişim noktaları da kuramsal çerçeveye dahil edilmeye başlamıştır. Bu noktada, kesişimsellik fikrini geniş koalisyon imkanlarına açık olan, farklı tahakküm biçimi ve güç akıslarının ilişkilendiği bir alan olarak çevresel adalet düşüncesi bağlamında genişletmenin olanaklarını tartışmak önemlidir.

Kesişimsel Çevresel Adalet

Dünya Meteoroloji Örgütü'nün 2021 yılında yayınladığı "Aşırı Hava, İklim ve Su Olaylarından Kaynaklanan Ölümler ve Ekonomik Kayıplar Atlası"nda 1970-2019 yılları arasında 2 milyondan fazla insanın bu aşırı hava, iklim ve su olaylarında hayatını kaybettiği rapor edilmiştir. 2017 yılının Ağustos ayında, Asya'nın güneyinde, Hindistan, Bangladeş ve Nepal'i etkileyen sel sonucunda 1200'den fazla insan hayatını kaybetmiş, 40 milyon kişi zarar görmüştür. Tarımsal ve endüstriyel kirlilik tehlikesiyle karşı karşıya kalan ve iklim krizinin sonuçları nedeniyle zorunlu göçe maruz kalan milyonlarca kişinin öyküsü ise henüz yeterince (!) istatistiklere dökülmemiş, rakamlara 'indirgenememiştir'. Bugün için örneğin şöyle bir bilgiye/ön görüye ulaşabiliyoruz; 2050 yılına kadar iklim krizinin yol açacağı sonuçlar nedeniyle zorunlu göçe maruz kalacak insanların sayısının on milyonlarca olacağı tahmin ediliyor (Malin ve Ryder 2018). Benzer haberleri giderek daha sık duymaktayız; seller, fırtınalar, yanan/yakılan ormanlar, yok edilen doğal yaşam alanları, sonu gelen canlı türleri... Bununla birlikte, ortaya konulan bu tahminlerin, verilen sayıların yarattığı korku ve kaygının ne kadar motive edici olduğu, insanları tehlike karşısında harekete geçirici bir özelliğe sahip olup olmadığı oldukça tartışmalıdır. Turan'ın makalesinde belirttiği üzere: "Ekolojik krizin ciddiyetini vurgulamaya devam ederken kıyamet tellallığının yahut hepimizi eşit şekilde etkileyecek bir kriz varmış gibi yapmanın faydadan çok zararı var"dır (Turan 2014). Korkunun nihayetinde içe kapatan bir yapısı olduğunu belirten Turan'a (2014) göre, iklim krizinin yol açtığı çevresel adalet sorunlarının *göçün artması, su ve iklim savaşları* gibi kavramlaştırmalar üzerinden kurulan güvenlikçi bir söyleme dönüşmesi, başka bir ifadeyle sorunun nihayetinde küresel Kuzey'in sınırlarının korunması problemine indirgenmesi nedeniyle oldukça sorunlu bir yana sahip olduğunu not düşmek önemlidir. Bu noktada, güvenikleştirici dilden kaçınan, sorunu korku ve telaşın felç eden karanlığından uzak tutmaya çalışan, tersine umut verici, adil, katılımcı, eşit ve gerçekçi bir hedefe yönelten politik yaklaşımlara olan ihtiyaç ortadadır. Önceki bölümlerde genel hatlarıyla incelenen çevresel adalet ve kesişimsellik nosyonlarının birlikte düşünülmesi böyle bir ihtiyaca yanıt olabilir, katkı sunabilir mi? Temel olarak farklı kimlik talepleriyle, aidiyetlerin tanınma mücadeleleriyle ilişkili olan kesişimsellik fikri çevresel adalet meselesi ile ilgili olarak bizlere nasıl bir alan açmaktadır?

Çevre ve iklim olayları sonucunda yerlilere, renkli insanlara veya genel olarak marjinalleştirilmiş topluluklara yönelik uygulanan politikalar köleci, sömürgeci ve kapitalist bir dünya kavrayışının devamının yansımaları olarak değerlendirilebilir. Mevcut dünya kavrayışının, söz konusu tarihsel geçmişi ve bu dünya kavrayışının

(öncelikle beyaz, erkek) insan öznesini odağına alan yapısı ortaya çıkan ilişkiler ağının her noktasında bir adaletsizlik öyküsü barındırmakla sonuçlanmaktadır. Çelik'e göre, dayatılan bu (beyaz, erkek, rasyonel, bilimsel) insan tanımı ve ölçütleri nedeniyle kadınlar, siyahlar gibi "farklı insan olma biçimleri uzun süre aşağılanmış, yok sayılmış ve 'gelişmiş' beyaz erkek insanın gölgesinde yaşamını sürdürmüştür. İnsan-olmayan canlılar ise hümanizmin insan vurgusu bakımından zaten odağa alınmamıştır" (Çelik 2022, 12-13). Mevcut antroposentrik insan kavrayışının temelinde felsefe tarihinin oldukça uzun bir döneminde hâkim olan (ister evrenselci ister tikelci bir formasyonda olsun), özne kavrayışının olduğunu vurgulayan Uçar'a (2022) göre, farklılıkları tahakküm altına alan bu özne fikri özcü bir yapıda kurulmuştur. Özcü ve dışlayıcı bir yapıda kurulan insan-özne fikri küresel Kuzey'in Güney ile, Batı'nın Doğu ile, varlıkların yoksullarla, beyazların renklilerle ve daha birçok farklılık noktasında somutlaşmakta, güç ilişkilerinin bir belirleyeni olarak etkili olmaktadır. Farklılıkların kesiştiği konumlanmalarda bulunan grup üyeleri, örneğin kadın, siyah, yoksul ve ileri yaşta olan bir birey, söz konusu tahakkümü ve toplumsal eşitsizliği en yoğun olarak hissetmektedir. Kesişimsellik kuramı, bir önceki bölümde genel hatlarını sunmaya çalıştığımız üzere, toplumsal eşitsizlikler alanının kesişim noktalarında görünür olan kırılmalara ve bunlarla nasıl başa çıkılabileceğine ilişkin stratejilere dikkat çekmektedir.

Geliştirilen stratejilerden hareketle 1982 yılında Warren kentinde olanlar çevresel adalet fikri için bir dönüm noktasıydı. Bu olay ve buna verilen tepkiler çevresel adalet ve kesişimsellik arasındaki ilişkiyi göstermesi bakımından önemlidir. Warren'da yaşam alanları kirletilenler, çoğunluğunu siyahların oluşturduğu bir topluluktur. Bu topluluğu oluşturan kişilerin bir diğer özelliği de ekonomik olarak düşük ekonomik gelire sahip kişiler olmalarıydı. Sadece Warren'da yaşayanlar değil, ABD'de 90'lı yıllarda gelişen çevre hareketlerine katılan birçok halk -Afro-Amerikalılar, Latinler, Asyalılar, Pasifik Adaları'nda yaşayanlar ve Yerli Amerikalılar- Bullard'ın (1993) vurguladığı üzere, çevre sorunlarında en riskte olan gruplardır. Çevresel ırkçılık fikrinin kuramcılarında olan Bullard'a göre (1993), Birleşik Devletler ırk temelli eşitsizliklerin çok yoğun yaşandığı bir topluluktur ve renkli insanlara yönelik bu eşitsizlik en yoğun olarak gettolarda, barriolarda⁹, rezervasyonlarda¹⁰, kırsal-yoksul bölgelerde sürmektedir. Bu yaşam alanlarında kurulan örüntünün egemen beyaz Amerikalılar tarafından yaratılan sınırlar ve sınırlandırmalar ile ilgili olduğunu belirten Bullard (1993) renkli insanların karşı karşıya kaldığı çevre sorunları ve toplumsal adaletsizlik sorunlarının tek bir çevresel adalet çerçevesinde bir araya getirilmesini öneren ilk kuramcılardan biridir. Bullard'ın çevresel adalet sorununu kuramsallaştırırken çizdiği bu hat ya da Warren'da yaşayanlar ve verilen tepkiler çevresel adalet konusunun kesişimselliğine ilişkin önemli belirtiler sunar. Buna göre, *çevresel adalet* terimi ortaya çıkışı, kapsamı, içeriği nedeniyle hali hazırda kesişimsel bir nosyon olarak değerlendirilebilir. Çevre sorunlarıyla adalet

⁹ ABD'de çoğunlukla İspanyolca'nın konuşulduğu mahalleler.

¹⁰ ABD'de Amerikan Yerlileri için ayrılmış yaşam alanları.

konusunun kesişiminde, çevre hareketlerinin pratiği ile ırkçılık ve insan hakları kuramlarının kesişiminde ortaya çıkan çevresel adalet fikrine göre toplumsal alanda adaleti talep etmeyen bir çevre mücadelesi olanaklı değildir. Buna göre, çevresel adalet nosyonunun kesiştiği en temel ve geniş kapsamlı eksen toplumsal eşitsizlikler eksenidir. Toplumsal eşitsizlikler, ekonomiden farklı aidiyetler ve kimlikler meselelerine, yaşamda bulunulan evreden engelli olma durumuna ve daha birçok farklı tezahürü olan geniş bir yığın oluşturmaktadır. En önemli toplumsal eşitsizlik kaynağı olarak ekonomik eşitsizlikler, yoksulların ('üçüncü Dünya, 'gelişmekte olan ülkeler ya da günümüzdeki yaygın kullanılan biçimiyle küresel Güney) varlıklı olanlar ('gelişmiş ülkeler' ya da küresel Kuzey) karşısındaki konumu bakımından çevre ve iklim ile ilgili sorunlarda da başat problem alanını oluşturmaktadır. Buna göre, ilk olarak ekonomik eşitsizliklerle mücadele edilmeden, kaynakların adil olarak dağıtılması sağlanmadan çevre meselelerinde hakkaniyetli bir çözümün sağlanması olanaklı görülmemektedir. Turan'ın belirttiği üzere, "ekolojik dönüşümün faturasının kime kesileceği meselesi, Fransa'daki Sarı Yelekliler hareketinden Ekvator'daki akaryakıt zammı protestolarına kadar uzanan alanda bir ekonomik adaletsizlik meselesidir" (Turan 2021, 39). Çevresel adalet meselesinin görünür olduğu bir diğer büyük hat ise farklı aidiyetler ve kimliklerin girdiği çeşitli tahakküm ilişkilerinin alanıdır. Irk ve cinsel kimlik başta olmak üzere, farklı aidiyetlerin ve kimliklerin hak talepleri ve mücadeleleri çevre sorunlarıyla yüzleşmek zorunda kalmaktadır. Örneğin, Doğal Kaynaklar Savunma Konseyi'nin (NRDC) raporuna göre, siyahlarla birlikte ABD'deki en geniş etnik toplulukların başında gelen Latinler'in yaşadıkları ya da çalıştıkları yerlerin zehirleyici-toksik bölgelere yakın olup olmadığına ilişkin hiçbir fikirleri yoktur (Delgado vd. 2011).

Çevresel adalet nosyonu için önemli bir dönüm noktası olan Katrina Kasırgası'ndan sonra çıkarılan tablo sözünü ettiğimiz birçok kesişim noktasını işaret etmesi bakımından oldukça önemli veriler sunmaktadır. Buna göre, kasırga sırasında ve sonrasında yaşananlar sadece küresel Güney'in maruz kaldığı adaletsizliklerin değil, küresel Kuzey'in kendi sınırları içindeki adaletsizliklerin de olabildiğince kırılma alanı olduğunu gözler önüne sermiştir. Zoraster'in (2010) araştırmasına göre kişilerin kasırgadan etkilenmesi yoksul olmak, bir konuta sahip olmamak, yeterli derecede İngilizce bilmemek, bir etnik azınlığa dahil olmak, vatandaş olmamak ya da oturma hakkı sahibi olmamak gibi çeşitli faktörlerle ilişkilidir. Benzer biçimde, Brunkard, Namulanda ve Ratard (2008), kasırga sırasında hayatını kaybedenlerin bir incelemesini yaptıkları çalışmalarında Louisiana eyaletinde ölenlerin büyük çoğunluğunun 75 yaş üstü kişiler ile siyahlar ve Latinler'den oluştuğunu tespit etmiştir. Hem Sharkey'nin (2007) hem de Elder ve vd.'nin (2007) çalışmaları kasırgada hayatını kaybedenlerin büyük çoğunluğunun siyahlar olduğunu teyit etmektedir. Kasırga sonrasında yapılan araştırmalar, özellikle siyah ve yoksul kadınların (afet sırasındaki büyük kayıplarının yanı sıra) yoğun ekonomik baskı, ev içi şiddet, boşanma, evsizlik, travma sonrası stres bozukluğu başta olmak üzere ağır psikolojik sorunlarla karşı karşıya kaldığını ortaya koymaktadır (örn. bkz. Brodie vd. 2006; Logan 2006; Lowe, Rhodes, ve Scoglio 2012; Rhodes vd. 2010; Thornton ve Voigt 2007; Williams ve Sorokina 2006). Kesişimsellik

kuramı, işte tam da bu en kırılğan ve sesi neredeyse duyulmayan kişi ve gruplara yönelik bir ilgiyi ve kuramsal çerçeveyi ortaya koymaktadır. Zira, bu kırılğan kişi ve gruplara yönelik devrede olan ne sadece kapitalist ekonomik düzeninin yarattığı adaletsizlik, ne de patriyarkanın eşitsiz baskı araçlarıdır; gücün asimetrik dağılımını destekleyen birçok farklı tahakküm aracı çoğu zaman birlikte işlemekte, özellikle de en sessiz ve savunmasız olanları hedef almaktadır. Kasırğa gibi bir felaketin ardından da, bir maden için köylerin boşaltılmasından da, iklim krizinin yol açtığı ve yol açacağı zorunlu göçlerden de yine en çok kırılğan ve savunmasız kişi ve gruplar etkilenmektedir. Kesişimsellik kuramının çevresel adaletsizlik hareket ve kuramlarına yönelik en önemli katkısı dikkatleri bu kişi ve gruplara çekmek, bu kişi ve grupların güçlendirilmesi için toplumsal dayanışma ve itiraz ağlarını harekete geçirmek, politikalar ve yasalar geliştirilmesini sağlamak için iş birliklerinin kurulmasına aracılık etmek yönünde olacaktır.

Doğanın ve insan olmayan varlıkların haklarının çoğu zaman konu dışı bırakıldığı felsefi tartışmalara (bkz. Rawls 2009) karşın, adaletsizliği ortadan kaldırmak için verilebilecek bir hak mücadelesinde en sessiz olanlardan, yani doğanın kendisi ve insan olmayan varlıklar için verilen mücadelede de kesişimsel bir yaklaşımın sunabileceği olanaklar vardır. Çevresel ırkçılık ve genel olarak toplumsal adaletsizlik tartışmasında incelediğimiz üzere, toplumsal eşitsizlikler ırkçılık ya da cinsiyetçilik biçiminde ya da herhangi bir tür ayrımcı pratikte ortaya çıkar ve gelişirler¹¹. Singer'e göre; "ırkçı, kendi ırkından olanların çıkarları ile başka ırktan olanların çıkarları arasında bir çatışma olduğunda, kendi ırkından olanların çıkarlarına daha fazla ağırlık vererek eşitlik ilkesini ihlal eder. Benzer şekilde türücü de kendi türünün çıkarlarının diğer türlerin üyelerinin çıkarlarının önüne geçmesine izin verir. Her iki durumda da kalıp aynıdır" (Singer 1974, 108). Buna göre, hem tür olarak kendi türümüzün üyesi olan ancak farklı olanlara ya da "biz" kümемizin dışında kalanlara, hem de kendi türümüzden olmayan canlı ve cansız varlıklara, en başta da yer kürenin kendisine uyguladığımız tahakküm edici konumlanmanın da vurgulanması önemlidir. Buna karşın, insan olmayan hayvanların haklarının adalet mücadelesine dahil edilmesine yönelik artan ilgi ve çalışmalar bu noktada umut vericidir (bkz. Anderson 2005; Donaldson ve Kymlicka 2011; Kymlicka ve Donaldson 2016; Singer 1974; 2009). Kesişimsellik kuramı, insanın doğadan ayrı, diğer canlıları tahakküm edilebilecek nesnelere olarak gören bir dünyayı kavrayış biçiminden kaçınmaktadır. Zira, insanın çok boyutlu yapısı onun doğayla ve doğadaki canlılarla ortak paylaştığı eksenleri de kapsamaktadır. Kesişimsellik, buna göre öncelikle antroposentrik kavrayışa karşı bir itiraz olarak görülebilir.

¹¹ Ayrımcı pratikler, kullandıkları şemalar ve bu şemaların üzerinde inşa olduğu dünyayı özcü kavrayış biçimi bakımından birçok noktada ortaklaşabilmektedirler. Bu nedenle çeşitli dışlayıcı pratiklerin (örneğin ırkçılık ve homofobi gibi) bir araya gelmekte bilişsel bir sıkıntı ya da zorluk yaşamamaları oldukça normaldir. Zira, bu pratiklerin hepsi aynı ben-öteki ikiliğinde somutlaşan, 'ya-ya da' gibi dışlayıcı bir mantık yapısında gelişen ve nihayetinde insanın özsel olarak 'en değerli' varlık olduğunda temellenen bir dünyayı kavrayış biçiminde, başka bir ifadeyle antroposentrik bir evren kurgusunda ortaklaşmaktadır (ayrıntılı tartışma için bkz. Uçar 2022).

Çevresel adalet düşüncesinin kesişimselliğini ortaya koyabilmek için, çevre hareketlerinin, sivil toplum organizasyonlarının, sağlık kuruluşlarının, üniversitelerin ve uluslararası çeşitli kuruluşların gerçekleştirdiği araştırmaların verilerinden faydalanmak mümkündür. Sunulan birçok rapor ve veri bizlere kesişimselliğin arttığı noktalarda tahakkümün de yoğunlaştığını gösterecektir. Örneğin Katrina Kasırgası'nın ardından bu kesişim noktalarını işaret eden birçok sayısal veri ortaya konulmuştur. Bununla birlikte, kesişimsellik kuramı bu verilerin analizinde ve bu analizden elde edilecek daha genel bir hattın belirlenmesinde oldukça işlevsel bir çerçeve sunmaktadır. Ancak Kaijser ve Kronsell'in altını çizdiği gibi (2014), kesişimsellik fikrinin amacı bir dolu analitik değişkeni bir araya getirmek ve bu verilerden hareketle bir 'sorumlular' listesi çıkarmak olamaz. Böylece kesişimsellik yaklaşımı ile adaletsizliklerin tek boyutlu olmayan yapısını ve daha geniş bir çerçevedeki yansımalarını ortaya koymak mümkün olabilir. Nerelerde, hangi faktörlerin bağlantılı olabileceğini, bu bağlantı noktalarını nasıl güçlendirebileceğimizi, buna göre bir araştırma stratejisi belirlemeyi ve güç ilişkilerinin altında yatan toplumsal kategorileri tüm ilişkiselliği içinde kavramayı ve bu güç ilişkilerinin nasıl pekiştirildiğini ortaya çıkarabilmek için kesişimselliği kullanmak faydalı olabilir (bkz. Kaijser ve Kronsell 2014).

Renkli kadınların tahakküm altına alınma pratiklerini odağına alan kesişimsellik kuramı çevresel adalet sorunlarındaki kesişimselliğin ortaya konulmasında nasıl bir katkı sağlayabilir? Crenshaw (1991) kesişimselliğin *yapısal (structural)*, *politik* ve *temsili (representational)* olmak üzere üç boyutta ortaya çıktığını ileri sürer; ona göre bu boyutlar birbirleriyle ilişki içindedir. Böylece kesişimsellikler öncelikle yapısal farklardan, yani konumlanmalardan hareketle ortaya çıkmaktadır. Harding'in (1991) de belirttiği gibi özneler bir bakıma belirli güç ilişkilerinin ve bağlamın ürünüdürler. Buna göre hangi konumlarda olduğumuz hangi güç ilişkilerinden etkilendiğimizi ve nihayetinde nasıl bir yapıda olduğumuzu göstermektedir. Çevresel adalet meselelerinde de kesişimsellik noktalarının tespiti için öncelikle *yapısal* boyuta, yani kişilerin/grupların konumlarına bakmak gereklidir. Burada altı çizilmesi gereken nokta kesişimsellik yaklaşımında bu konumların tek bir boyut olamayacağıdır. Yuval-Davis'in (2006) alıntılıadığımız tespitinde belirttiği üzere, kadın olmak sadece kadınlık konumu üzerinden, sadece tek bir bağlamdan hareketle tanımlanamaz. Beyaz, varlıklı, Hıristiyan bir kadının bir sel felaketinden etkilenme düzeyi renkli, yoksul, Müslüman bir kadınla elbette aynı düzeyde olmayacaktır. Buna göre, çevre ve iklim olaylarında gerçekleştirilecek analizlerde tahakkümün yoğunlaştığı bu kesişim noktalarının doğru okunması önem arz etmektedir.

Crenshaw (1991), kesişimselliğin ortaya çıktığı diğer bir boyut olarak tespit ettiği politik boyutta ise politikaların/politik söylemlerin dezavantajlı konumdaki bir grubun üyelerini nasıl marjinalleştirebildiğine dikkatimizi çekmektedir. Feminizmin ve ırkçılık karşıtı hareketin siyah kadınları marjinalleştirerek yalnız bıraktığına dikkat çeken Crenshaw'ın (1991) bu tespiti oldukça çarpıcıdır; zira mevcut politikalar ve politik söylemlerin en sessiz kaldığı noktalar kesişim noktalarının en yoğun olduğu bölgelerde bulunan birey ya da gruplardır. Dezavantajlı grubun görmezden gelindiği ya da dikkate

alınmadığı durumlarda, *madunlarda* politik kesişimsellik en fazla orandadır. Sesi duyulmayanları aramak, tahakkümün en yoğun olduğu yeri bulmak için önemli bir ipucudur. Çevre ve iklim konusunda devrede olan politik söylemlerin analizini bu perspektiften yapmak kesişim noktalarını tespit etmeye (ya da tam tersi) olanak sağlayabilir. İklim değişikliği nedeniyle zorunlu göç etmek zorunda kalanların değil, göç edenlerin ulaşabilme ihtimali olan ülkelerdeki bir grup ırkçının politik söylemi kamuoyunu belirler. Göç edenlerin deneyimleri, yaşadıkları, vardıkları ülkelere kazandırabilecekleri, ayrıldıkları ülkeden eksilttikleri konuşulmaz. Buna göre, politik odağın bu kesişim noktalarına çevrilmesi çevre ve iklim politikalarına katkı sunabilir. Crenshaw'ın işaret ettiği son boyut ise *yapısal* kesişimselliştir. Dezavantajlı konumdaki grup üyelerinin temsillerde ve anlatılarda görünmez kılınmasını vurgulayan Crenshaw (1991), örneğin renkli kadınların farklı konumlarının görünmez kılındığını belirtir. Çevre ve iklim politikalarında da tahakküme maruz kalanların temsillerden ve anlatılardan ya tamamen dışlandığını ya da farklılıklarının görmezden gelindiğini tespit etmek önemlidir. Bütün olarak bakıldığında, kesişimselliğin ortaya çıktığı üç boyutun birbirleriyle de etkileşim içinde olduklarını yeniden hatırlatmak gerekir. Başka bir ifadeyle, temsil edilemeyen bir grup–kişi yapısal ve politik olarak da sesi duyulmamış, masaya davet edilmemiş ya da sadece istatistik tablosunda bir rakam olarak kendine yer bulabilmiş olacaktır. İşte çevresel adalet mücadelelerinde adaletsizliğin en yoğun olarak deneyimlendiği bu kesişim noktalarına yönelmek, bu noktalarda bulunanların özne olma mücadelesine alan açmak önemlidir. Crenshaw'ın belirlediği bu üç boyut kesişimselliğin çok boyutlu yapısını ve ne kadar geniş bir alana yayıldığını göstermesi bakımından önemlidir. Çevresel adalet konularının analizinde ve strateji geliştirme aşamalarında bu geniş kesişimsel alanı göz önünde bulunduran ya da çeşitli kesişim noktalarına yoğunlaşan çalışmalar son yıllarda ortaya çıkmaktadır (Amorim–Maia vd. 2022; Djoudi vd. 2016; Kaijser ve Kronsell 2014; Owusu, Nursey–Bray, ve Rudd 2019).

Kesişimsellik konusunun çevresel adalet sorunlarına nasıl uygulanabileceği sorusuna yanıt arama çabasında söz edilebilecek bir diğer nokta, Yuval–Davis'in yaklaşımından çıkarılabilir. Çevresel adalet mücadelelerinde farklı taleplere sahip, farklı aidiyet gruplarının bir araya gelmesi oldukça olasıdır. Ancak farklı taleplere ve farklı toplumsal konumlara sahip gruplar aidiyet kümelerine kapanabilir ve dış gruplarla olumlu bir ilişki kurmayabilir. Bir önceki bölümde Yuval–Davis'in (2006) yaklaşımından hareketle tartıştığımız aidiyetlerimizin analitik düzeylerini –*toplumsal konumlanmalar, özdeşlikler ve duygusal bağlılıklar, etik ve politik değerlendirmeler*– ve bu düzeylerin ortaya çıkma biçimlerini kavramak kurulabilecek iş birliklerinin ve bir araya geliş olanaklarının sayısını arttırabilir. Çevre ve iklim adaletsizlikleri söz konusu olduğunda, bir aradalıkları, iş birliklerini, koalisyonları arttırmak temel önemdedir; herkes için ulaşılabilir park mücadelesi veren bir kentliyle, maden inşaatı nedeniyle yaşam alanından ayrılmak durumunda kalan bir köylü, sel nedeniyle göç etmek zorunda kalan bir Bangladeşli'yle Kasırğa'da evini kaybeden siyah bir Amerikalı, kendisine ait olmayan atıklar nedeniyle çocuğu sakat kalan bir Afrikalı ile kendisinin kullanmadığı ürünler için ormanları yok edilen Amazon yerlilerini bir araya getirebilecek bir politikanın kurulabilmesi için farklı

aidiyet gruplarının hangi analitik düzeyde işleyen süreçlerle ayrıştıklarını kavramak önemli bir başlangıç sağlayabilir. Çevresel adalet mücadelelerinde nasıl ayrı düştük' sorusuna yanıt aramanın yanında, 'nasıl bir araya gelebiliriz' sorusuna ilişkin yanıtları ve farklılıkların aynı masaya oturmasına yönelik geliştirilen kuramsal girişimleri politik felsefenin çeşitli yaklaşımlarından¹² ve burada yapıma çalışıldığı üzere kesişimsellik yaklaşımı ve diyalog temelli çapraz politikadan hareketle (bkz. Yuval-Davis 1999) edinmemiz olanaklı olabilir.

Sonuç

Sosyal-çevresel ya da iklim adaleti... Nasıl tanımlarsak tanımlayalım çok acil çözüm bekleyen bir dünya problemi ile karşı karşıya olduğumuz bir gerçekliktir. Antroposentrik dünya kavrayışının, buna olanak veren epistemolojik, politik ve etik pozisyonların sonucu olarak yer kürenin ve onunla birlikte tüm canlıların varlığını riske attığımız bu zaman kesitinde olabildiğince hızlı bir biçimde bir şeyler yapmamız gerektiği açıktır. Diğer alanlarda gerçekleştirilmeye çalışılan gelişmelerin yanında pratik felsefenin ve politika felsefesinin çizdiği hat üzerinden ilerleyerek, böylesine acil çözüm bekleyen bir sorunun çerçevesini, kuramsal hattını tartışmak, bu konuda atılmış adımlara bir şekilde katkı sunmak önemlidir. Buradan hareketle kesişimsellik kuramı, toplumsal alandaki eşitsizliklerin anlaşılması, açıklanması ve bunlara yönelik bir politika geliştirilebilmesi, böylece farklı güç eksenlerindeki tahakküm ilişkilerinin ortaya çıkarılması için önemli bir çerçeve sunmaktadır. Çevresel adalet mücadelelerinde farklı aidiyet gruplarının ya da farklı hak mücadelesi kategorilerinin karşıtlığı yerine çeşitli toplumsal güç eksenlerinde ortaya çıkan ilişkilerine ve kesişimlere odaklanan, bu güç ilişkilerini analiz ederek ortaya çıkan dışlayıcı-tahakküm politikalarına karşı geniş koalisyonların kurulmasına olanak verebilecek diyalog temelli bir çapraz politikaya alan açmak toplumsal-çevresel-iklim adaleti mücadelelerine önemli bir katkı sağlayabilir. Dezavantajlı grupların karşı karşıya kaldığı baskının tek bir kaynaktan değil, farklı birçok kaynağın kesişimi ile ortaya çıktığını savunan kesişimsellik yaklaşımı, bu tahakküm ilişkilerini görünür kılmanın yanı sıra, aynı zamanda bunlarla mücadele etmek için gereken bir aradalık/kolektivite ve dayanışma zeminini oluşturabilmek için de bir hat sunmaktadır.

Sıklıkla, iklim krizinin ya da çevre sorunlarının yol açabileceği sonuçlardan bahsedilirken 'aynı gemide' olmamızdan, "dünyamızın geleceğinden" söz edildiğini duymuşuzdur. Ancak, çevresel adaletsizlik pratikleri göstermektedir ki dünyada birçok insan "aynı gemide" olmak bir yana "aynı yağmurda" bile ıslanmamaktadır. Dünyanın bir bölümünde yaşayan insanlar asitli-kimyasal içeriğe sahip bir yağmurda ıslanıp yoğun bir şekilde barınma sorunu yaşadıkları görece kısa ve sağlıklı hayatlarını zar zor sürdürmektedirler. Kesişimsellik kuramı, bir yandan 'aynı gemide' olduğumuzu anlatan

¹² Homi Bhabba'nın *melezlik* kavramsallaştırmasını, Chantal Mouffe ve Ernesto Laclau'nun Radikal Demokrasi tartışmasını, Seyla Benhabib'in modern kimlik eleştirisini ve Birkhu Parekh'in çokkültürcülük eleştirisini bu yaklaşımlar içinde düşünmek ve bunları çoğaltmak mümkündür.

mitlerin büyüsunü bozmakta, diğer yandan da sesi duyulmayanlar ve baskı altındakilerin kurabileceği yeni iş birlikleri için yol gösterici öneriler sunmaktadır.

Kaynakça

- Adams, Carol J., ve Lori Gruen, ed. 2021. *Ecofeminism, Second Edition: Feminist Intersections with Other Animals and the Earth*. Second edition. New York: Bloomsbury Academic. http://whel-primo.hosted.exlibrisgroup.com/openurl/44WHELFLNW/44WHELFL-_NLW_-serv-ices_page?u.ignore_date_coverage=true&rft.mms_id=993406669202419.
- Agyeman, Julian, ve Tom Evans. 2003. "Toward Just Sustainability in Urban Communities: Building Equity Rights with Sustainable Solutions". *The ANNALS of the American Academy of Political and Social Science* 590 (1): 35-53. <https://doi.org/10.1177/000271-6203256565>.
- Allan, Richard P, Ed Hawkins, Nicolas Bellouin, ve Bill Collins. 2021. "IPCC, 2021: summary for Policymakers".
- Allport, Gordon W. 1954. *The nature of prejudice*. The nature of prejudice. Oxford, UK: Addison-Wesley.
- Amorim-Maia, Ana T., Isabelle Anguelovski, Eric Chu, ve James Connolly. 2022. "Intersectional Climate Justice: A Conceptual Pathway for Bridging Adaptation Planning, Transformative Action, and Social Equity". *Urban Climate* 41 (Ocak): 101053. <https://doi.org/10.1016/j.uclim.2021.101053>.
- Anderson, Elizabeth. 2005. "Animal Rights and the Values of Nonhuman Life". İçinde *Animal Rights: Current Debates and New Directions*, editör Cass R. Sunstein ve Martha C. Nussbaum, o. Oxford University Press. <https://doi.org/10.1093/acprof:oso/9780195-305104.003.0014>.
- Barry, Brian. 2005. *Why social justice matters*. Polity.
- Brodie, Mollyann, Erin Weltzien, Drew Altman, Robert J. Blendon, ve John M. Benson. 2006. "Experiences of Hurricane Katrina Evacuees in Houston Shelters: Implications for Future Planning". *American Journal of Public Health* 96 (8): 1402-8. <https://doi.org/10.2105/A-JPH.2005.084475>.
- Brunkard, Joan, Gonza Namulanda, ve Raoult Ratard. 2008. "Hurricane Katrina Deaths, Louisiana, 2005". *Disaster Medicine and Public Health Preparedness* 2 (4): 215-23. <https://doi.org/10.1097/DMP.0b013e31818aaf55>.
- Bullard, Robert D. 1993. "Introduction". İçinde *Confronting environmental racism: Voices from the grassroots*, 15-39. Boston, Massachusetts: South End Press.
- Calasanti, Toni, ve Sadie Giles. 2018. "The Challenge of Intersectionality". *Generations* 41 (4): 69-74.
- Calasanti, Toni, ve Neal King. 2015. "Intersectionality and Age". İçinde *Routledge Handbook of Cultural Gerontology*, 215-22. Routledge. <https://doi.org/10.4324/9780203097090-34>.
- Collins, Patricia Hill. 1991. *Black Feminist Thought: Knowledge, Consciousness, and the Politics of Empowerment*. London: Routledge.

- Crenshaw, Kimberle. 1989. "Demarginalizing the Intersection of Race and Sex: A Black Feminist Critique of Antidiscrimination Doctrine, Feminist Theory and Antiracist Politics". içinde, 1989:139-67. <http://chicagounbound.uchicago.edu/uclf/vol1989/iss1/8>
- . 1991. "Mapping the Margins: Intersectionality, Identity Politics, and Violence against Women of Color". *Stanford Law Review* 43 (6): 1241-99. <https://doi.org/10.2307/12290-39>.
- Çelik, Ezgi Ece. 2022. "Doğa-Kültür Sürekliliği ve Ekolojik İnsan Bilimleri". *ViraVerita E-Dergi*, sy 15 (Mayıs): 9-26. <https://doi.org/10.47124/viraverita.1089385>.
- Davis, Kathy. 2008. "Intersectionality as buzzword: A sociology of science perspective on what makes a feminist theory successful". *Feminist Theory* 9 (1): 67-85. <https://doi.org/10.1177/1464700108086364>.
- De Paula Vieira, Andreia, ve Raymond Anthony. 2021. "Reimagining Human Responsibility Towards Animals for Disaster Management in the Anthropocene". İçinde *Animals in Our Midst: The Challenges of Co-Existing with Animals in the Anthropocene*, editör Bernice Bovenkerk ve Jozef Keulartz, 223-54. The International Library of Environmental, Agricultural and Food Ethics. Cham: Springer International Publishing. https://doi.org/10-.1007/978-3-030-63523-7_13.
- Delgado, Andrea, Jorge Madrid, Adrianna Quintero, Valerie Jaffee, ve Elsa Ramirez. 2011. "US Latinos and Air Pollution". *Natural Resources Defense Council*. <https://www.nrdc.org/sites/default/files/LatinoAirReport.pdf>.
- Djouidi, Houria, Bruno Locatelli, Chloe Vaast, Kiran Asher, Maria Brockhaus, ve Bimbika Basnett Sijapati. 2016. "Beyond Dichotomies: Gender and Intersecting Inequalities in Climate Change Studies". *Ambio* 45 (3): 248-62. <https://doi.org/10.1007/s13280-016-0825-2>.
- Dobson, Andrew. 1998. *Justice and the Environment: Conceptions of Environmental Sustainability and Theories of Distributive Justice*. Oxford: Oxford University Press. <http://site.ebrary.com/id/10283515>.
- . 2007. *Green Political Thought*. 4th ed. London: Routledge. <http://site.ebrary.com/id/-10167821>.
- Donaldson, Sue, ve Will Kymlicka. 2011. *Zoopolis: A political theory of animal rights*. Oxford University Press.
- Elder, Keith, Sudha Xirasagar, Nancy Miller, Shelly Ann Bowen, Saundra Glover, ve Crystal Piper. 2007. "African Americans' Decisions Not to Evacuate New Orleans Before Hurricane Katrina: A Qualitative Study". *American Journal of Public Health* 97 (Supplement_1): S124-29. <https://doi.org/10.2105/AJPH.2006.100867>.
- Esgün, Toros Güneş. 2022. "Tin'in Felaketleri: Hegel ve Antroposen/Kapitalosen Tartışmaları". *ViraVerita E-Journal: Interdisciplinary Encounters*, sy 15: 27-56.
- Evans, Elizabeth. 2022. "Political Intersectionality and Disability Activism: Approaching and Understanding Difference and Unity". *The Sociological Review* 70 (5): 986-1004. <https://doi.org/10.1177/00380261221111231>.

- Garner, Robert W. 2013. *A Theory of Justice for Animals: Animal Rights in a Nonideal World*. New York: Oxford University Press.
- Greta Thunberg tells world leaders. 2019. "Greta Thunberg tells world leaders 'you are failing us', as nations announce fresh climate action | United Nations For Youth". 24 Eylül 2019. <https://www.un.org/development/desa/youth/news/2019/09/greta-thunberg/>.
- Harding, Sandra G. 1991. *Whose Science? Whose Knowledge?: Thinking from Women's Lives*. Science Question in Feminism. Ithaca, N.Y.: Cornell University Press. <https://search.ebscohost.com/login.aspx?direct=true&scope=site&db=nlebk&db=nlabk&AN=1422906>.
- Harvey, Fiona. 2019. "UN Climate Talks Failing to Address Urgency of Crisis, Says Top Scientist". *The Guardian*, 08 Aralık 2019, blm. Environment. <https://www.theguardian.com/environment/2019/dec/08/un-climate-talks-are-failing-to-see-urgency-of-crisis-says-scientist>.
- Hermanson, Leon, Doug Smith, Melissa Seabrook, Roberto Bilbao, Francisco Doblaz-Reyes, Etienne Tourigny, Vladimir Lapin, Viatcheslav V Kharin, William J Merryfield, ve Reinel Sospedra-Alfonso. 2022. "WMO global annual to decadal climate update: a prediction for 2021–25". *Bulletin of the American Meteorological Society* 103 (4): E1117–29.
- Hernández-Saca, David I., Laurie Gutmann Kahn, ve Mercedes A. Cannon. 2018. "Intersectionality Dis/Ability Research: How Dis/Ability Research in Education Engages Intersectionality to Uncover the Multidimensional Construction of Dis/Abled Experiences". *Review of Research in Education* 42 (1): 286–311. <https://doi.org/10.3102/0091732X18762439>.
- Jafry, Tahseen, Michael Mikulewicz, ve Karin Helwig. 2018. "Introduction: Justice in the era of climate change". İçinde *Routledge Handbook of Climate Justice*, 1–10. Routledge.
- Jonas, Hans. 1985. *The Imperative of Responsibility: In Search of an Ethics for the Technological Age*. Chicago: University of Chicago Press.
- Kaijser, Anna, ve Annica Kronsell. 2014. "Climate change through the lens of intersectionality". *Environmental Politics* 23 (3): 417–33. <https://doi.org/10.1080/09644016.2013.835203>.
- Kiral Ucar, Gözde, ve Markus M. Müller. 2020. "Çevresel adalet". İçinde *Çevre psikolojisi: İnsan-doğa etkileşimi ve çevre davranışı*, 237–67. Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık.
- Kiral Ucar, Gözde, Monika Baier, Markus M. Müller, ve Elisabeth Kals. 2021. "Ecological Belief in a Just World: A Cross-Validation Study in a Turkish Sample". *Psikoloji Çalışmaları* 41 (1): 143–66. <https://doi.org/10.26650/SP2020-0036>.
- Kymlicka, Will, ve Sue Donaldson. 2016. "Locating animals in political philosophy". *Philosophy Compass* 11 (11): 692–701.
- Logan, John R. 2006. "The impact of Katrina: Race and class in storm-damaged neighborhoods".

- Lowe, Sarah R., Jean E. Rhodes, ve Arielle A. J. Scoglio. 2012. "Changes in Marital and Partner Relationships in the Aftermath of Hurricane Katrina: An Analysis With Low-Income Women". *Psychology of Women Quarterly* 36 (3): 286-300. <https://doi.org/10.1177/0361684311434307>.
- Malin, Stephanie A., ve Stacia S. Ryder. 2018. "Developing deeply intersectional environmental justice scholarship". *Environmental Sociology* 4 (1): 1-7. <https://doi.org/10.1080/2325-1042.2018.1446711>.
- Nash, Jennifer C. 2011. "'Home Truths' on Intersectionality". *Yale Journal of Law & Feminism* 23 (2): 5.
- Newton, David E. 2009. *Environmental Justice: A Reference Handbook*. 2nd ed. Contemporary World Issues. Santa Barbara, Calif.: ABC-CLIO. <http://ebooks.abc-clio.com/?isbn=97-81598842241>.
- Nussbaum, Martha C. 2007. *Frontiers of Justice: Disability, Nationality, Species Membership*. Tanner Lectures on Human Values. Cambridge, Mass.: Belknap. <http://www.h-net.org/review/hrev-a0f6c4-aa>.
- Owusu, Mensah, Melissa Nursey-Bray, ve Diane Rudd. 2019. "Gendered perception and vulnerability to climate change in urban slum communities in Accra, Ghana". *Regional Environmental Change* 19 (1): 13-25.
- Pettigrew, Thomas F. 1998. "Intergroup contact theory". *Annual Review of Psychology* 49: 65-85. <https://doi.org/10.1146/annurev.psych.49.1.65>.
- Pörtner, Hans-O, Debra C Roberts, Helen Adams, Carolina Adler, Paulina Aldunce, Elham Ali, Rawshan Ara Begum, Richard Betts, Rachel Bezner Kerr, ve Robbert Biesbroek. 2022. "Climate Change 2022: Impacts, Adaptation, and Vulnerability. Contribution of Working Group II to the Sixth Assessment Report of the Intergovernmental Panel on Climate Change".
- Ramirez-Andreotta, Mónica. 2019. "Chapter 31- Environmental Justice". İçinde *Environmental and Pollution Science (Third Edition)*, editör Mark L. Brusseau, Ian L. Pepper, ve Charles P. Gerba, 573-83. Academic Press. <https://doi.org/10.1016/B978-0-12-814719-1.00031-8>.
- Rawls, John. 2009. *A Theory of Justice*. Cambridge: Harvard University Press. <http://public.ebib.com/choice/publicfullrecord.aspx?p=3300425>.
- Rhodes, Jean, Christian Chan, Christina Paxson, Cecilia Elena Rouse, Mary Waters, ve Elizabeth Fussell. 2010. "The Impact of Hurricane Katrina on the Mental and Physical Health of Low-Income Parents in New Orleans". *The American Journal of Orthopsychiatry* 80 (2): 237-47. <https://doi.org/10.1111/j.1939-0025.2010.01027.x>.
- Robinson, Brett H. 2009. "E-Waste: An Assessment of Global Production and Environmental Impacts". *Science of The Total Environment* 408 (2): 183-91. <https://doi.org/10.1016/j.scitotenv.2009.09.044>.
- Schlosberg, David. 2004. *Environmental Justice and the New Pluralism the Challenge of Difference for Environmentalism*. Oxford Scholarship Online. Oxford: Oxford Univ. Press. <http://www.oxfordscholarship.com/oso/public/content/politicalscience/019925641-1/toc.html>.

- Schlosberg, David, ve Lissette B. Collins. 2014. "From Environmental to Climate Justice: Climate Change and the Discourse of Environmental Justice". *WIREs Climate Change* 5 (3): 359-74. <https://doi.org/10.1002/wcc.275>.
- Seager, Joni. 2006. "Noticing gender (or not) in disasters". *Geoforum* 37 (1): 2-3.
- Sharkey, Patrick. 2007. "Survival and Death in New Orleans: An Empirical Look at the Human Impact of Katrina". *Journal of Black Studies* 37 (4): 482-501. <https://doi.org/10.1177/0021934706296188>.
- Shaw, Linda R., Fong Chan, ve Brian T. McMahon. 2012. "Intersectionality and Disability Harassment: The Interactive Effects of Disability, Race, Age, and Gender". *Rehabilitation Counseling Bulletin* 55 (2): 82-91. <https://doi.org/10.1177/0034355211431167>.
- Singer, Peter. 1974. "All animals are equal". *Philosophic Exchange* 5 (1): 103-16.
- — —. 2009. *Animal Liberation: The Definitive Classic of the Animal Movement*. First Harper Perennial edition. Updated edition. New York, NY: Ecco, An Imprint of HarperCollinsPublishers.
- Taylor, Paul W. 2011. *Respect for Nature: A Theory of Environmental Ethics (25th Anniversary Edition)*. Princeton: Princeton University Press. <https://public.ebookcentral.proquest.co-m/choice/publicfullrecord.aspx?p=675890>.
- Temper, Leah, Daniela del Bene, ve Joan Martinez-Alier. 2015. "Mapping the Frontiers and Front Lines of Global Environmental Justice: The EJAtlas". *Journal of Political Ecology* 22 (1): 255-78. <https://doi.org/10.2458/v22i1.21108>.
- Thornton, William E, ve Lydia Voigt. 2007. "Disaster rape: Vulnerability of women to sexual assaults during Hurricane Katrina". *Journal of Public Management and Social Policy* 13 (2): 23-49.
- Turan, Ethemcan. 2014. "İklim Savaşları ve Jeopolitik Kanaat Teknisyenleri". *Birikim*. 15 Ekim 2014. <https://birikimdergisi.com/guncel/559/iklim-savaslari-ve-jeopolitik-kanaat-teknisyenleri>.
- — —. 2021. "Kentsel iklim adaletini birlikte düşünmek: Korkudan ötesi." *Şehir ve Toplum*, 2021.
- Uçar, Özgür. 2022. "Living together with our different belongings : philosophical roots, essentialist obstacles and intersectional alternatives". PhD Thesis, Martin-Luther-Universitaet Halle-Wittenberg. <http://dx.doi.org/10.25673/89920>.
- Widmer, Rolf, Heidi Oswald-Krapf, Deepali Sinha-Khetriwal, Max Schnellmann, ve Heinz Böni. 2005. "Global Perspectives on E-Waste". *Environmental Impact Assessment Review, Environmental and Social Impacts of Electronic Waste Recycling*, 25 (5): 436-58. <https://doi.org/10.1016/j.eiar.2005.04.001>.
- Williams, Erica, ve Olga Sorokina. 2006. *The Women of New Orleans and the Gulf Coast: Multiple Disadvantages and Key Assets for Recovery: Part II. Gender, Race, and Class in the Labor Market*. Institute for Women's Policy Research (IWPR).
- Yuval-Davis, Nira. 1997. *Gender & Nation*. London: SAGE Publications.
- — —. 1999. "What Is 'Transversal Politics?'" *Soundings -London- Lawrence And Wishart-*, sy 12: 88-93.

- — — . 2006. "Belonging and the politics of belonging". *Patterns of prejudice* 40 (3): 197-214.
- — — . 2007. "Intersectionality, Citizenship and Contemporary Politics of Belonging". *Critical Review of International Social and Political Philosophy* 10 (4): 561-74.
- — — . 2011a. "Power, intersectionality and the politics of belonging". Denmark: FREIA (Feminist Research Center in Aalborg), Aalborg University.
- — — . 2011b. *The Politics of Belonging: Intersectional Contestations*. London: SAGE Publications.
- — — . 2013. "A situated intersectional everyday approach to the study of bordering". *Euborder-scapes Working Paper 2*.
- — — . 2017. "Recognition, Intersectionality and Transversal Politics". İçinde , 157. Boston: Brill. https://doi.org/10.1163/9789004355804_010.
- Zoraster, Richard M. 2010. "Vulnerable Populations: Hurricane Katrina as a Case Study". *Prehospital and Disaster Medicine* 25 (1): 74-78. <https://doi.org/10.1017/S1049023X-00007718>.